

Viták – vélemények

A TUDOMÁNYOS SZAKIRODALOM SZABADDÁ TÉTELE AZ INTERNETEN – INTÉZMÉNY-ALAPÚ ÖNARCHIVÁLÁSI KEZDEMÉNYEZÉS

Hernád István

az MTA külső tagja, egy. tanár (Southampton, UK) harnad@cogsci.soton.ac.uk

A referált tudományos folyóiratcikkek szerzői csak a „kutatói hatásra” számíthatnak, szemben a könyvek és magazinok szerzőivel, akik tiszteletdíjért vagy honorárium fejében írnak. Más szavakkal: a honorárium alapú szerzőktől eltérően a lektorált folyóiratok cikkei a szerzők ajándékai. Az olvasók viszont fizetnek mindezért (akár egyéni előfizetők, akár a munkaadó intézményük viseli a költségeket), amiből a szerzőknek viszont semmilyen hasznuk sincs. Épp ellenkezőleg: ez a rendszer akadályozza, hogy a munkájuk hatást gyakoroljon másokra, és így persze saját karrierjük építése is nehezebbé válik.

Ahhoz azonban, hogy idézzék őket, és hogy mások az eredményeket beépíthessék saját kutatásaikba, a felfedezéseiket elérhetővé kell tenniük más felhasználók számára. A szerző szempontjából a hagyományos előfizetéses folyóiratokon alapuló elérés ugyanolyan terméketlen, mint amilyen egy hirdetés lenne, ha a fogyasztóknak kellene fizetniük a megtekintésért.

Az internetes korszak beköszöntével végre lehetőség nyílik arra, hogy a szakirodalmat felszabadítsuk ez alól az akadály alól. A szerzőknek mindössze fel kell helyezniük lektorált cikkeiket intézetük *e-kiadás* archívumába. Ezek az egymással együttműködő archívu-

mok összegyűjthetők egy globális virtuális archívumba, amelynek a teljes tartalma mindenki számára ingyen kereshető és elérhető.

Az összes tudományágot figyelembe véve jelenleg évente legalább 20 000 lektorált folyóirat jelenik meg, összesen több, mint kétmillió lektorált cikkel. A világ intézetei által összesen kifizetett összeg cikkenként nagyjából 2000 dollárt tesz ki. Ezért az összegért azonban csakis azok tudják olvasni a közleményeket, akik az előfizető intézményeknél, többnyire munkahelyükön hozzáférhetnek.

Az egyetemek döntő többségének a szűkös költségvetés miatt korlátoznia kell a megrendelt folyóiratok számát. Azonban még a leggazdagabb egyetemek, mint például a Harvard, sem engedhetik meg maguknak, hogy az összes folyóira-ra előfizessenek. Így a legtöbb lektorált cikk a kutatók számára hozzáférhetetlen. A szerzők szemszögéből ez azt jelenti, hogy a kutatás lehetséges hatásának jelentős része elvész. A fent említett 2000 dolláros cikkenkénti ár pedig kizárólag ezt a megnyirbált kutatói hatást és elérést fedezi.

A múltban nem is történhetett ez másként, hiszen a nyomtatott papír volt az egyetlen közvetítő médium, és a nyomtatás és ter-

jesztés tetemes költségét a kiadóknak vissza kellett kapniuk. Az új, internetes korszak fenyegetést jelenthet a tiszteletdíj alapú irodalom (a könyvek, magazincikkek stb.) számára a digitális kalózkodás révén (mint amit például a Napster is lehetővé tett), de az „ajándék” kutatói szakirodalom esetében végre olyan lehetőséget teremt, amely kiküszöbölheti a szükségtelen elérés/hatás korlátokat.

Természetesen az Internettel nem fog teljesen eltűnni az összes költség. Bár a nyomtatás és terjesztés (és internetes utódaik, mint a kiadók .pdf fájljai) már nélkülözhetők, azonban fizetni kell a minőség ellenőrzésért és hitelesítésért, amelyek megkülönböztetik a lektorált folyóiratokat a szüretlen „hiúság-kiadásoktól”. A papír és .pdf változatok pusztán további választási lehetőségek lesznek azoknak, akik meg akarják fizetni és meg is engedhetik maguknak ezt a költséget. A lektorálás azonban elengedhetetlen.

A lektorálás elengedhetetlen költségei

A lektorálás az értékelés és visszajelzés rendszere, aminek segítségével a szakértők biztosítják egymás kutatási eredményeinek minőségét. A lektorok a szolgáltatásukat szintén ingyen adják. Gyakorlatilag azonban minden tudományos folyóiratnak van valószínű költsége a referálási eljárás miatt, amely magában foglalja a beküldött írások archiválását egy webhelyen, a megfelelő referálók kiválasztását, a benyújtott cikkek, a bírálat és a módosítások nyomon követését, a szerkesztői döntések meghozatalát és így tovább.

Az Amerikai Fizikai Intézet a referálás minimális költségét elfogadott cikkenként 500 dollárra becsüli, de ez az összeg tartalmaz néhány kevésbé kikerülhetetlen költséget is (például a kiadó .pdf-jének előállítását). Szerintem az ellenőrzés bármely lektorált folyóirat esetében átlagosan 200 dollárba, vagy talán még kevesebbe kerülhet. Ennél fogva a minőségbiztosítás ma a kifizetett cikkenkénti vámnak csupán 10 %-át teszi ki.

Vegyük észre, hogy ez nem egyszerűen az elérhetőség korlátjainak alacsonyabbra helyezését jelenti. Még ha az elérési költségeket 90 %-kal megkurtítjuk is, a legtöbb kutató még mindig képtelen lenne hozzájutni a cikkek többségéhez. Létezik egy optimális megoldás, amely elkerülhetetlen: a lektorált szakirodalmat az Internet segítségével mindenki számára szabaddá kell tenni. A nem csökkenthető 10 %-nyi, vagy hasonló összegű minőségbiztosítási költséget pedig többé nem az olvasók intézményeinek kellene kifizetniük. Ezt az összeget a szerző intézménye fizetné ki az előfizetési költségek megtakarításából.

A kiadók nem fognak önként kizárólag minőségellenőrző szolgáltatókká válni. A könyvtárak sem tudnak ilyen átmenetet kikényszeríteni, és a szerzők nem fogják a kutatási beszámolóikat a magas minőségi szintet biztosító, nagy hatású folyóiratok helyett új, alternatív folyóiratokhoz küldeni, csak azért, mert azok vállalják a pusztá minőségbiztosítást. A folyóiratok piaca jórészt telített, és a kutatók számára a karrier és az állás sokkal fontosabb, mint a kockázatos áldozatok hosszú távú előnyeinek lehetősége.

A kutatók azonban előmozdíthatják az optimális és elkerülhetetlen végeredményt bármiféle kockázat vagy áldozat nélkül is. Az egész lektorált szakirodalom szabaddá válhatna jóformán egyetlen éjszaka alatt anélkül, hogy a szerzőknek fel kellene adniuk a már bevett folyóirataikat, egy olyan módszer segítségével, amelyet a fizikusok közösségének egy része jó ideje használ.

Ezek a fizikusok már 1991 óta az Interneten archiválják saját cikkeiket – a lektorálás előtt és után is – a fizikusok *e-kiadás archívumában* a <http://www.arxiv.org> címen. Ez az archívum jelenleg 150 000 cikket tartalmaz. Az új cikkek száma évente jelenleg 30 000 körül van, és ez a szám nagyjából 3 500 cikkel nő minden évben. Az archívum 14 tükörsite-jával világszerte 160 000 találatot regisztrt-

rál minden munkanapon. Nem kétséges tehát, hogy az önarchiválás megvalósítható, és miután az írások ingyen elérhetők a hálózaton, a kutatók ezt igénybe is veszik.

A fizikusok ugyan megmutatták, hogy hogyan tehető szabaddá a lektorált szakirodalom, más tudományágak szerzői lassabban jönnek rá, hogy a rendszer az ő esetükben is működhet. Feltételezik, hogy a fizikában van valami egyedi, ami lehetővé teszi az önarchiválást. Ezt a félreértést erősíti, hogy azt gondolják, hogy a fizikusok archívuma mindössze lektorálatlan kéziratokat tartalmaz, és hogy az önarchiválás valamiféle megalkuvás a folyóiratok minőségellenőrzésével szemben.

A fizikában azonban semmi nem változott a lektorálást illetően. Ugyanazok a szerzők, akik archiválják az írásaikat, továbbra is beküldik a cikkeiket a választott folyóiratuknak, mint ahogyan eddig is, és gyakorlatilag minden, az archívumba felkerülő cikk megjelenik a folyóiratban is a beküldés után 12 hónappal. Az egyetlen dolog, ami változott, hogy a lektorált fizikai szakirodalom növekvő hányada érhető el bárki számára ingyenesen a hálózaton. Azonban még a fizikában is túl lassan növekszik az önarchiválás: a jelenlegi lineáris növekedési ütemben még egy évtizedig tartana, amíg az összes fizikai szakirodalom felkerülne a hálózatra, és ingyenes lehetne.

Intézmény-alapú önarchiválás

Van azonban egy másik lehetőség, hogy a fizika önarchiválási ütemét felgyorsítsuk, és hogy gyakorlatát már tudományágakra is kiterjesszük. A lektorált szakirodalom szabaddá tételére irányuló eredeti „felfogató” javaslatom süket fülekre talált, mert az önarchiválás egy névtelen FTP archívumban vagy egy web honlapon nem kereshető, nehezen navigálható, vagyis gyakorlatilag használhatat-

lan. A központosított archiválás sem bizonyult elég gyorsnak: a <http://cogprints.soton.ac.uk> címen három évnek kellett elteltelnie, hogy a cikkek száma elérje az ezret.

Az új áttörést az új metaadatjelölő szabvány megjelenése hozta, amely lehetővé teszi, hogy a több helyütt felállított archívumok egymással együtt tudjanak működni, így egy globális virtuális adatbázisba gyűjthetők az anyagok, és az összes cikk elérhető és megszerzhető bárki számára. A Nyílt Archívum Kezdeményezés (Open Archive Initiative) a <http://www.openarchives.org/> címen szolgáltatja a metaadatjelölő szabványt, és a regisztrálási lehetőséget az OAI kompatibilis e-kiadás archívum számára. A kezdeményezés a <http://www.eprints.org/> címen biztosít egy ingyenes programot az intézmények számára, amellyel az OAI szabványnak megfelelő archívumokat létrehozhatják, és amely a kereshető globális adatbázis számára alkalmas a regisztrálásra és a tartalom összegyűjtésére. A már regisztrált adatbázisok jelenleg a <http://arc.cs.odu.edu/> címen kereshetők.

A több helyen felállított, intézmény-alapú önarchiválás három okból is előnyös a kutatóintézetek számára. Először: maximalizálja a saját kutatásai ellenőrzött kimenetének a megjelenítését és hatását. Másodszor: maximalizálja a saját kutatóinak hozzáférését más intézetek teljes lektorált kutatási eredményeihez. Harmadszor: az intézetek maguk segíthetik az önarchiválás felgyorsítását, és így gyorsabban csökkenthetik a könyvtárak éves költségének előfizetésekre fordított hányadát 10 %-ra.

Az intézményi könyvtárak segíthetik a kutatókat, hogy maguk végezzék az önarchiválást, fenntarthatják az intézmény saját e-kiadás archívumát, és hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a kiadók tisztán minőségellenőrző szolgáltatókká váljanak.